

Публічне адміністрування та національна безпека

УДК 351

Матюх Сергій Анатолійович

*кандидат економічних наук, доцент,
проректор з науково-педагогічної роботи
Хмельницький національний університет*

Матюх Сергей Анатольевич

*кандидат экономических наук, доцент,
проректор по научно-педагогической работе
Хмельницкий национальный университет*

Matyukh Serhiy

*PhD in Economic Sciences, Associate Professor,
Vice-rector of Research and Education
Khmelnyskyi National University*

**ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ
СИСТЕМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ
ПРОБЛЕМЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ
БЕЗОПАСНОСТИ СИСТЕМЫ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ В
УКРАИНЕ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ
PROBLEMS OF ENSURING THE ECONOMIC SECURITY OF THE
HIGHER EDUCATION SYSTEM IN UKRAINE IN MODERN TIMES**

Анотація. В статті визначено роль вищої освіти з позицій формування людського капіталу країни. Зроблено висновок, що система вищої освіти (СВО) належить до відкритих соціально-економічних систем, потребує реформування і модернізації з метою збереження потенціалу та розвитку. Розглянуто чинники розвитку вищої освіти України, які запропоновано згрупувати з виокремленням підсистеми

зовнішніх чинників (глобальних, ринкових, політичних, соціально-економічних та демографічних) та підсистеми внутрішньо-системних чинників, до яких запропоновано віднести проблеми управління освітою та внутрішні проблеми закладів вищої освіти (ЗВО).

Наведено аналіз динаміки показників розвитку системи закладів вищої освіти (група „університети, академії, інститути”) України в період з 2010/2011 по 2018/2019 навчальні роки та зроблено висновок про поступове зменшення кількості ЗВО, скорочення контингенту студентів, перевищення кількості випускників над відповідною кількістю студентів, які вступили на навчання до закладів вищої освіти.

Визначено коло першочергових завдань, які потребують вирішення з метою підвищення конкурентоспроможності та забезпечення економічної безпеки як окремих ЗВО, так і системи вищої освіти в цілому. До найбільш важливих стратегічних завдань в контексті розвитку вищої освіти в Україні запропоновано віднести: удосконалення форм і методів державного управління та державної економічної політики; прогнозування загроз для розвитку закладів вищої освіти та СВО в цілому і розробка заходів по їх попередженню й нейтралізації; створення умов для розвитку внутрішнього ринку освітніх послуг та їх експорту; визначення державних і регіональних пріоритетів розвитку ЗВО, адаптація освітніх програм до потреб ринку праці; оптимізація кількості ЗВО; ресурсне забезпечення, створення і розвиток потенціалу СВО; підвищення ефективності економічних процесів та створення умов для впровадження сучасних освітніх технологій; зміна підходів до фінансування ЗВО з урахуванням результатів їх діяльності; формування і реалізація інноваційної моделі розвитку закладів вищої освіти разом зі зміцненням їх матеріально-технічної бази; створення дієвої системи мотивації наукових та науково-педагогічних працівників; залучення стейкхолдерів до процесів, які відбуваються у вищій освіті; розвиток

державно-приватного партнерства та збільшення частки освітніх послуг, які надаються з використанням механізму державно-приватного партнерства.

Ключові слова: система вищої освіти, економічна безпека, показники розвитку системи закладів вищої освіти, зовнішні та внутрішньо-системні чинники, загрози та можливості, першочергові завдання розвитку вищої освіти.

Анотація. В статті определена роль высшего образования в контексте формирования человеческого капитала страны. Сделан вывод, что система высшего образования (СВО) относится к открытым социально-экономическим системам, требует реформирования и модернизации с целью сохранения потенциала и развития. Рассмотрены факторы развития высшего образования Украины, которые предложено сгруппировать с выделением подсистемы внешних факторов (глобальных, рыночных, политических, социально-экономических и демографических) и подсистемы внутренних системных факторов, к которым предложено отнести проблемы управления образованием и внутренние проблемы высших учебных заведений (ЗВО).

Осуществлен анализ динамики показателей развития системы высших учебных заведений (группа "университеты, академии, институты") Украины в период с 2010/2011 по 2018/2019 учебные годы. Сделан вывод о постепенном уменьшении количества ВУЗов, сокращении контингента студентов, превышении количества выпускников над соответствующим показателем количества студентов, поступивших в высшие учебные заведения Украины.

Определен круг первоочередных задач, требующих решения, с целью повышения конкурентоспособности и обеспечения экономической безопасности как отдельных ВУЗов, так и системы высшего образования

в целом. Определены наиболее важные стратегические задачи в контексте развития высшего образования в Украине, среди которых: совершенствование форм и методов государственного управления и государственной экономической политики; прогнозирование угроз для развития высших учебных заведений и СВО в целом, разработка мероприятий по их предупреждению и нейтрализации; создание условий для развития внутреннего рынка образовательных услуг и их экспорта; определение государственных и региональных приоритетов развития ВУЗов, адаптация образовательных программ к тенденциям на рынке труда; оптимизация количества ВУЗов; ресурсное обеспечение, создание и развитие потенциала СВО; повышение эффективности экономических процессов и создание условий для внедрения современных образовательных технологий; изменение подходов к финансированию высших учебных заведений с учетом результатов их деятельности; формирование и реализация инновационной модели развития высших учебных заведений наряду с укреплением их материально-технической базы; создание действенной системы мотивации научных и научно-педагогических работников; привлечение стейкхолдеров к процессам, которые протекают в высшем образовании; развитие государственно-частного партнерства и увеличение доли образовательных услуг, предоставляемых с использованием механизма государственно-частного партнерства.

Ключевые слова: система высшего образования, экономическая безопасность, показатели развития системы высших учебных заведений, внешние и внутрисистемные факторы, угрозы и возможности, первоочередные задачи в сфере развития высшего образования.

Summary. The article identifies the role of higher education in the system of human capital formation in the country. It has been concluded that the higher education system (HES) belongs to the open socioeconomic systems, needs to be

reformed and modernized in order to preserve capacity and development. The development factors of higher education in Ukraine have been considered, which have been proposed to be grouped with the separation of the subsystem of external factors (global, market, political, socioeconomic) and the subsystem of internal system factors, which include problems of education management and internal problems of institutions of higher education (IHE).

The analysis of dynamics of development indicators of the system of institutions of higher education (group "universities, academies, institutes") in Ukraine in the period from 2010/2011 to 2018/2019 academic years has been given and it has been concluded on gradual decrease in number of IHE, reduction of students contingent, excess of number of graduates over the corresponding number of students who enrolled in institutions of higher education.

The range of priority tasks that need to be solved in order to increase the competitiveness and ensure economic security of both individual free economic zones and the higher education system as a whole has been identified. The most important are the following strategic objectives in the context of the development of higher education in Ukraine: improving the forms and methods of public administration and public economic policy; forecasting threats towards the development of institutions of higher education and HES in general and developing measures to prevent and neutralize them; creating conditions for the development of Ukrainian market of educational services and their export; determination of state and regional priorities for the development of IHE, adaptation of educational programs to the tendentious labor market; optimization of the number of IHE; resource provision, creation and development of HES potential; increasing the efficiency of economic processes and creating conditions for the introduction of modern educational technologies; changing approaches to financing IHE taking into account results of their activity; formation and implementation of an innovative model of

development of institutions of higher education together with the strengthening of their material and technical base; creation of an effective system of motivation of scientific and academic staff; involvement of stakeholders in the processes taking place in higher education; developing public-private partnership and increasing the share of educational services provided using the mechanism of public-private partnership.

Key words: *higher education system, economic security, indicators of the development of the system of institutions of higher education, external and internal system factors, threats and opportunities, priority tasks of development of higher education.*

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Система вищої освіти України на сучасному етапі постала перед необхідністю вирішення проблем, попередження та подолання небезпек і викликів, зумовлених загостренням соціально-економічної та політичної ситуації в країні, впливом зовнішніх чинників, викликаних процесами глобалізації, розвитком економіки знань, новітніх технологій, перебудовою наукового та освітнього простору. Починаючи з 2013 року, система вищої освіти України знаходиться в стані реформування і змін, успішність яких в переважній більшості залежить від соціально-економічних, демографічних, політичних та інших умов та чинників. Однією з найбільших проблем для України є дефіцит фінансових ресурсів, необхідних закладам вищої освіти для відновлення та нарощування економічного потенціалу, розвитку матеріально-технічної бази, поліпшення умов праці та системи стимулювання науково-педагогічних працівників, здійснення наукових досліджень та реалізації наукових проектів на рівні, який відповідав би кращим світовим стандартам. Загострення цих та інших проблем у останні роки актуалізувало питання дослідження чинників економічної безпеки та

розробки стратегічних заходів, спрямованих на підвищення рівня конкурентоспроможності та забезпечення стійкості системи вищої освіти в сучасних соціально-політичних та економічних умовах, враховуючи глобальні, національні та регіональні аспекти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження категорії “економічна безпека системи вищої освіти”, визначення її місця та ролі в системі економічних категорій та в економічній системі в цілому знайшли відображення в працях таких українських вчених як Бреус С.В., Денисенко М.П., Тарасенко І.О., Цимбаленко Н.В. Систему загроз та небезпек для розвитку ЗВО в Україні досліджували такі вчені Т.М. Боголіб, Л.М. Віткін, В.В. Гірняк, Н.І. Козьмук, Н.П. Снігир, О.І. Хімичева та О.В. Лук’яновська. Методологічні положення моніторингу чинників розвитку системи закладів вищої освіти в умовах глобалізації розглянуто в працях Вахович І.М., Дмитрієва С.М., Краснякова Є.В., Сало А.В., Ширяєва М.В. Проте, проблематика економічної безпеки системи вищої освіти є відносно новим напрямом наукових досліджень, що визначає актуальність теми статті.

Метою статті є аналіз проблем та тенденцій розвитку системи вищої освіти України в контексті забезпечення економічної безпеки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Прийняття низки документів у сфері вищої освіти [1; 2] свідчить про визнання державою її ролі для розвитку країни та необхідності вирішення проблем, які постали перед системою вищої освіти. В праці [3] сучасну систему вищої освіти визначено як один з головних чинників підвищення якості людського капіталу, основу динамічного розвитку економіки і суспільства в цілому за умови, що вона повною мірою відповідає вимогам часу. Умовою виконання цих важливих завдань українською вищою школою при цьому визначено її оновлення з урахуванням актуальних світових тенденцій розвитку освіти у широкому соціально-економічному контексті.

Система вищої освіти як відкрита соціально-економічна система перебуває в постійному розвитку і потребує реформування, які відповідно до підходу [4], слід розглядати як взаємопов'язані поняття, що існують в єдності та протилежності. Єдність проявляється в їх спрямованості на підвищення ефективності системи, появу нових завдань і забезпечення результатів у відповідності з критеріями існування системи. Протилежність цих понять полягає в тому, що розвиток є безперервним процесом поступової зміни окремих елементів з метою нарощування потенціалу системи, а реформування полягає в істотній зміні параметрів системи у відносно короткі проміжки часу. Також вчений приділяє увагу і процесу модернізації, яка розглядається як різновид процесу реформування, будучи по суті протилежністю процесу поступового розвитку системи. Важливою особливістю процесів модернізації і реформування є зміна траєкторії розвитку системи під впливом суб'єктивного фактору [4, с. 145].

Аналіз ситуації, яка склалася в процесі реформування української освіти показує, що на ефективність реформ впливає низка чинників [2, 3, 5, 6], найбільш істотними серед яких є:

зовнішні чинники:

1) глобальні: діяльність міжнародних структур, спрямована проти інтересів України у сфері освіти; зростання академічної мобільності та втрата частини потенційних абітурієнтів і НПП; зниження престижності науково-педагогічної і наукової праці та зменшення кількості НПП і наукових працівників найбільш активного віку; світова фінансова криза та її вплив на фінансово-економічну ситуацію в Україні;

2) ринкові, дія яких проявляється через недостатню зорієнтованість структури і змісту професійно-технічної, вищої та післявищої освіти на потреби ринку праці і економічні виклики; недосконалість системи працевлаштування і неможливість для багатьох

випускників знайти роботу за фахом; зниження рівня конкурентоспроможності закладів вищої освіти;

3) політичні, соціально-економічні та демографічні: анексія Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та втрата контингенту через тимчасову окупацію територій у Донецькій та Луганській областях; падіння суспільної моралі; скорочення видатків державного бюджету на освітню сферу; відсутність мотивації суспільних інститутів та бізнес-середовища до інвестування в розвиток освіти; недостатній рівень залучення до процесу розвитку освіти громадських інституцій та інших груп стейкхолдерів; скорочення кількості абітурієнтів внаслідок демографічного спаду та низького рівня платоспроможності населення;

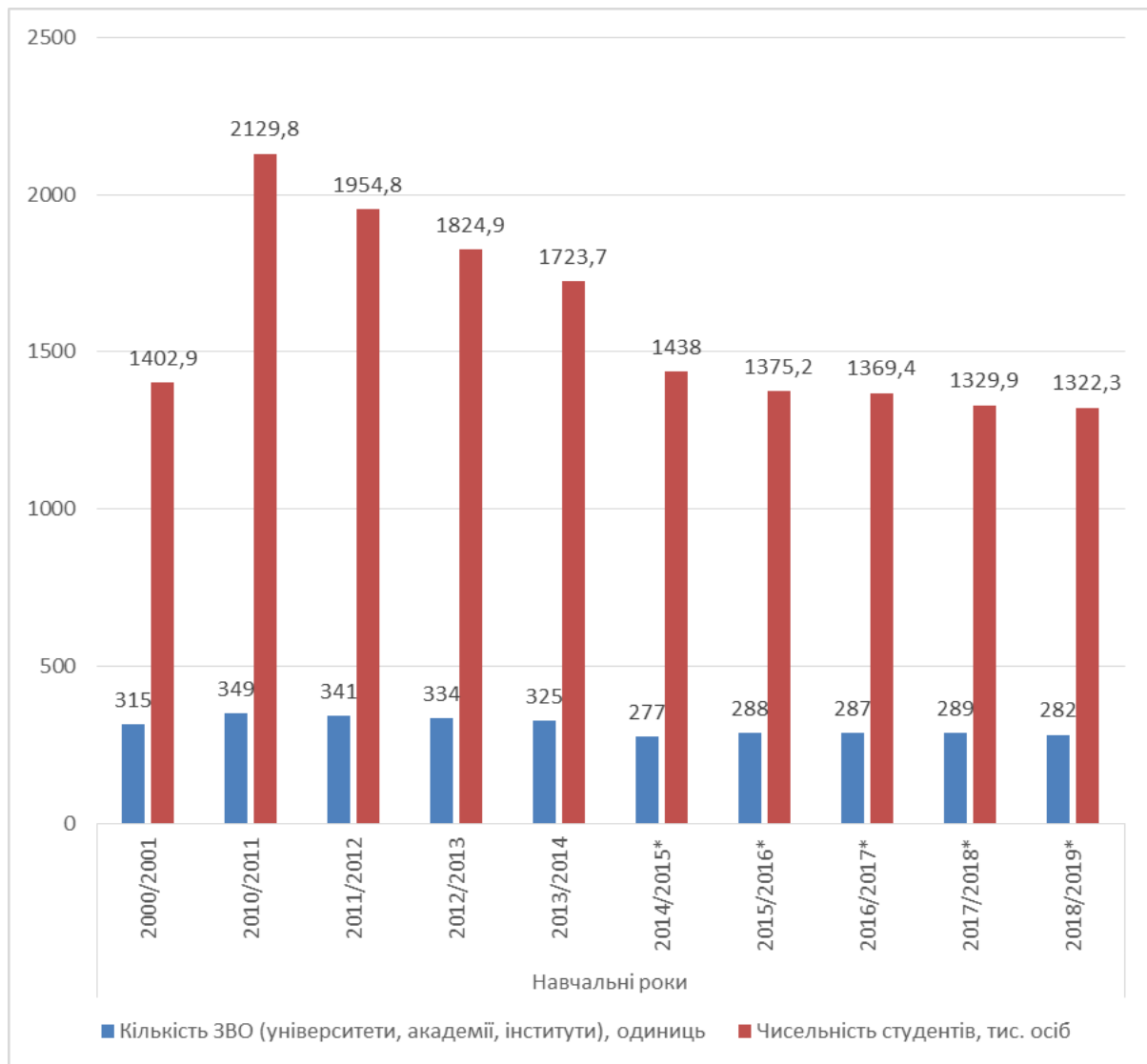
внутрішні чинники:

4) проблеми управління освітою: недосконалість системи національного моніторингу й оцінювання якості освіти; наявність у системі освіти фактів корупції, неефективного використання фінансових і матеріальних ресурсів; неефективність наукових досліджень та відірваність напрямів наукових проектів в університетах від потреб реального сектору економіки; недостатній рівень інтегрованості СВО в європейський і світовий інтелектуальний простір; руйнування системи професійно-технічної освіти; надмірне навантаження на викладачів і недостатнє фінансування й інвестування в розвиток українських університетів; зниження обсягів і якості ресурсів та високий рівень зношеності основних засобів; нерівномірність у фінансуванні підготовки студентів в різних регіонах України; недосконала система планування підготовки фахівців; повільні процеси у сфері гуманізації, екологізації та інформатизації освіти, недостатній рівень впровадження інноваційних та інформаційно-комунікаційних технологій; низький рівень соціально-правового захисту учасників освітньо-виховного процесу; низький рівень фінансово-економічного, матеріально-технічного, навчально-методичного

та інформаційного забезпечення освітніх закладів; неефективність управління системою освіти; незадовільний стан економіки освіти та низький рівень її безпеки;

5) внутрішні проблеми ЗВО: низький рівень оплати праці НПП; невідповідність освітніх послуг вимогам суспільства, запитам особистості та потребам ринку праці; обмеженість доступу до якісної освіти окремих категорій громадян; відсутність цілісної системи виховання і соціалізації дітей та молоді; недосконалість змісту освіти; низький рівень забезпечення закладів освіти якісними підручниками; неефективність управління та недосконала система самоврядування освітніх закладів; старіння НПП; незацікавленість в інноваційному розвитку ЗВО та низька інноваційна активність НПП; невідповідність інфраструктури ЗВО стратегічним цілям його розвитку; відсутність досвіду взаємодії зі стейкхолдерами; неефективна робота з потенційними й реальними спонсорами.

Зазначені чинники позначилися на основних показниках розвитку вищої освіти в Україні, про що свідчать дані, наведені на рис. 1 та рис. 2.

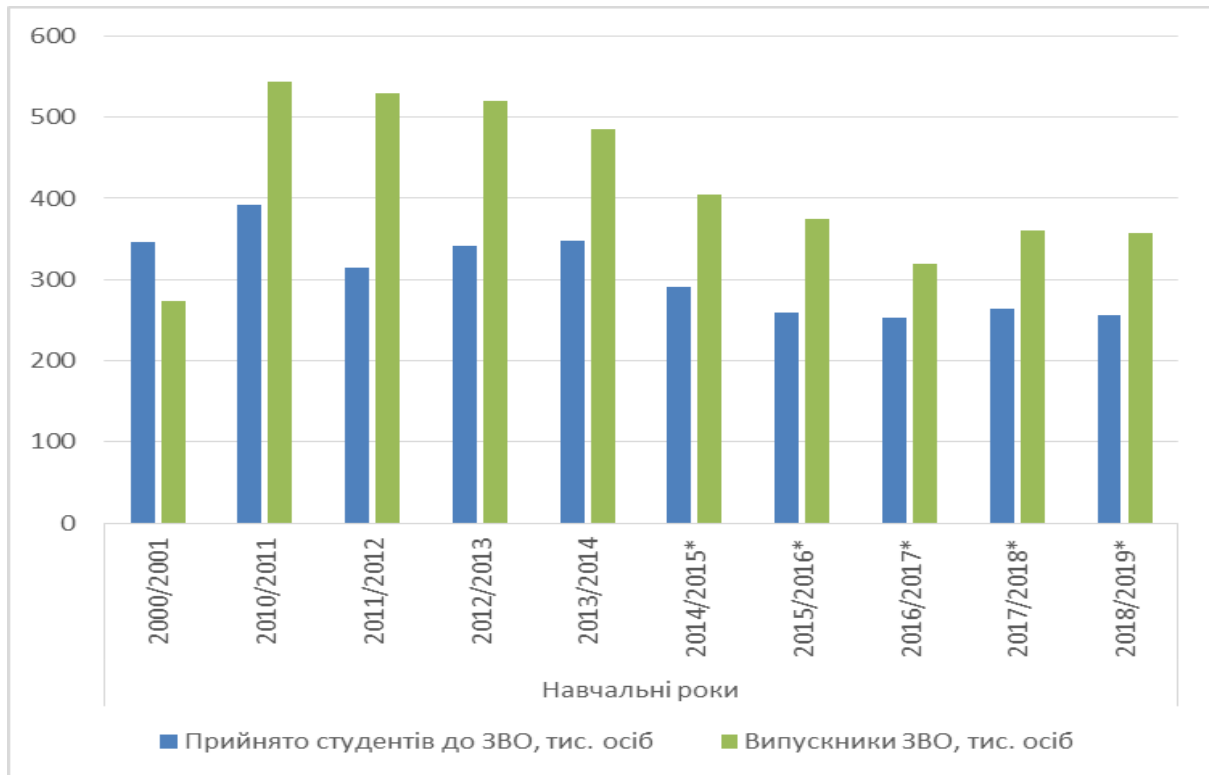
* Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях

Рис. 1. Динаміка показників кількості ЗВО та контингенту студентів в Україні

Джерело: побудовано за даними [7]

Як показують дані рис. 1, починаючи з 2014/2015 н. р. в Україні відбувалося поступове зменшення кількості ЗВО (група „університети, академії, інститути”), кількість яких в порівнянні з 2000/2001 н.р. зменшилася на 10,5 %, та відповідне скорочення контингенту студентів на 5,7 % (в періоді дослідження найбільшою кількістю студентів була у 2010/2011 н.р., яка в 2018/2019 н.р. скоротилася на 37,9 % у порівнянні з 2010/2011 н.р.). Аналіз даних рис. 2 дозволяє зробити висновок, що

протягом аналізованого періоду з 2010/2011 н.р. і по 2018/2019 н.р. кількість випускників ЗВО значно перевищувала кількість вступників, що стало наслідком впливу як демографічних, політичних та соціально-економічних чинників, так і посиленням інтеграційних процесів та академічної мобільності.

* Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м.Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях

Рис. 2. Динаміка показників кількості прийнятих на навчання студентів та випускників ЗВО в Україні

Джерело: побудовано за даними [7]

Розглянуті проблеми за певних умов перетворилися на загрози для розвитку системи вищої освіти, яка належить до відкритих соціально-економічних систем. Це обумовлює необхідність дослідження економічної безпеки СВО, рівень якої залежить від особливостей макроуправління цієї сферою. В праці [4, с. 143] економічну безпеку системи вищої освіти визначено як стан, за якого забезпечується гарантований захист національних інтересів у сфері вищої освіти та її розвиток у відповідності з

довгостроковими і середньостроковими планами соціально-економічного розвитку країни. З огляду на це, питання управління економічною безпекою вищої освіти, підвищення її потенціалу та конкурентоспроможності, набувають особливої актуальності в умовах загострення проблем та появи загроз для успішного функціонування та розвитку як окремих ЗВО, так і системи вищої освіти в цілому.

Зважаючи на існуючі у сфері вищої освіти України проблеми та наявний на період дії до 2021 Національної стратегії розвитку освіти в Україні [2] потенціал, до основних завдань, які потребують вирішення з метою підвищення конкурентоспроможності та забезпечення економічної безпеки як окремих ЗВО, так і системи вищої освіти в цілому, доцільно віднести такі: розробка довгострокової стратегії розвитку вищої освіти в Україні з урахуванням державних пріоритетів та ситуації, що склалася; удосконалення форм і методів державного управління вищою освітою та державної економічної політики у сфері вищої освіти, орієнтованої на підвищення ефективності функціонування системи ЗВО; створення умов для розвитку внутрішнього ринку освітніх послуг та їх експорту; визначення державних і регіональних пріоритетів розвитку закладів вищої освіти, дослідження ринку праці та адаптація освітніх програм до тенденцій на ньому; оптимізація кількості закладів вищої освіти з урахуванням результатів щорічного моніторингу конкурентоспроможності та ефективності ЗВО; забезпечення системи вищої освіти необхідними ресурсами, створення і розвиток потенціалу СВО; підвищення ефективності економічних процесів у сфері освіти та створення умов для впровадження сучасних освітніх технологій; зміна підходів до фінансування ЗВО з урахуванням результатів їх діяльності; формування і реалізація інноваційної моделі розвитку закладів вищої освіти при одночасному зміцненні їх матеріально-технічної бази; створення дієвої системи мотивації наукових та науково-педагогічних

працівників; прогнозування загроз для розвитку закладів вищої освіти та СВО в цілому і розробка заходів по їх попередженню й нейтралізації; залучення стейкхолдерів до процесів, які відбуваються у вищій освіті; розвиток державно-приватного партнерства та збільшення частки освітніх послуг, які надаються з використанням механізму державно-приватного партнерства.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Аналіз проблем, які впливають на перспективи розвитку вищої освіти в Україні на сучасному етапі, дозволяє зробити висновок про вразливість системи освіти до викликів і загроз, які зумовлені як національними умовами і особливостями, що уповільнюють процес реформування освітньої системи України, так і зовнішніми глобальними чинниками та інтеграційними процесами. Важливість сфери вищої освіти визначається її роллю у відтворенні людського капіталу, як основного ресурсу стійкого розвитку національної економіки на інноваційних засадах. З огляду на зазначене реформування системи вищої освіти, відновлення її потенціалу належить до кола державних пріоритетів, оскільки розвиток більшості галузей національної економіки залежать від якості людських ресурсів. З урахуванням зазначеного при розробці державної політики у сфері вищої освіти основними заходами щодо її успішної реалізації доцільно визначити: удосконалення нормативно-правової бази, організаційно-економічного та методичного забезпечення; проведення постійного моніторингу внутрішніх і зовнішніх чинників розвитку вищої освіти, в тому числі загроз та можливостей, які генеруються зовнішнім середовищем; фінансове та науково-технічне забезпечення, підтримка інноваційних освітніх технологій; захист інтересів та удосконалення системи стимулювання наукових та НПП з метою відновлення престижності їх праці; використання світового досвіду роботи

зі створення умов для розвитку та ефективного функціонування системи вищої освіти; врахування регіональних аспектів розвитку вищої освіти.

Література

1. Про національну доктрину розвитку освіти : Указ Президента України від 17 квітня 2002 року N 347/2002 // Законодавство України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/347/2002>
2. Про національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021: Указ Президента України від 25.06.2013 № 344/2013 // Законодавство України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/344/2013/page#n10>.
3. Іщенко А.Ю. Глобальні тенденції і проблеми розвитку освіти: наслідки для України". Аналітична записка // Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <http://old2.niss.gov.ua/articles/1537/>
4. Плотников Н.В. Проблемы обеспечения экономической безопасности высшего образования на современном этапе // Научный журнал НИУ ИТМО. Серия "Экономика и экологический менеджмент". 2015. № 3. С. 143-150.
5. Вахович І.М., Іщук Л.І., Пиріг С.О. Стан і проблеми вищої освіти в Україні // Актуальні проблеми економіки. 2014. № 1(151). С. 63-69.
6. Гірняк В.В., Козьмук Н.І., Лук'яновська О.В. Фінансово-економічна безпека вищих навчальних закладів в умовах євроінтеграції вищої освіти України // Миколаїв: Глобальні та національні проблеми економіки. 2014. Випуск 2. С. 1038-1042.
7. Державна служба статистики України // Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://ukrstat.gov.ua/>

References

1. Pro nacionaljnu doktrynu rozvytku osvity : Ukaz Prezydenta Ukrajiny vid 17 kvitnja 2002 roku N 347/2002 // Zakonodavstvo Ukrajiny. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/347/2002>
2. Pro nacionaljnu strateghiju rozvytku osvity v Ukraini na period do 2021 : Ukaz Prezydenta Ukrajiny vid 25.06.2013 # 344/2013 // Zakonodavstvo Ukrajiny. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/344/2013/page#n10>.
3. Ishhenko A.Ju. Ghlobaljni tendenciji i problemy rozvytku osvity: naslidky dlja Ukrajiny". Analitychna zapyska // Nacionaljnyj instytut strateghichnykh doslidzhenj. URL: <http://old2.niss.gov.ua/articles/1537/>
4. Plotnikov N.V. Problemy obespecheniya ekonomicheskoy bezopasnosti vysshego obrazovaniya na sovremennom etape // Nauchnyy zhurnal NIU ITMO. Seriya „Ekonomika i ekologicheskij menedzhment”. 2015. № 3. S. 143-150.
5. Vakhovych I.M., Ishhuk L.I., Pyrygh S.O. Stan i problemy vyshhoji osvity v Ukraini // Aktualjni problemy ekonomiky. 2014. # 1(151). S. 63-69.
6. Ghirnjak V.V., Kozjmuk N.I., Luk'janovsjka O.V. Finansovo-ekonomichna bezpeka vyshhykh navchaljnykh zakladiv v umovakh jevrintegraciji vyshhoji osvity Ukrajiny // Mykolajiv: Ghlobaljni ta nacionaljni problemy ekonomiky. 2014. Vypusk 2. S. 1038-1042.
7. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrajiny // Oficijnyj sajt Derzhavnoji sluzhby statystyky Ukrajiny. URL: <http://ukrstat.gov.ua/>